



ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Issn: 1309-9302 <http://sobiad.odu.edu.tr>
Cilt: 2 Sayı: 3 Haziran 2011

HALK İNANÇ VE RİTÜELLERİNİN ÂŞIK TARZI TÜRK ŞİİRİNE YANSIMALARI

*“REFLECTIONS OF FOLK BELIEFS AND RITUALS TO ASHIK-STYLE
TURKISH POETRY”*

Cafer ÖZDEMİR*

Özet

Bir milletin yaşam tarzı olarak ifade edilen kültür, hem maddi, hem de manevi değerleri bünyesinde bulunduran bir kavramdır. Manevi değerler içerisinde sayılan inançlar ve bunlarla ilgili uygulamalar toplumların sosyal hayatında önemli bir yer işgal ederler. Bazı inanç ve uygulamalar gelenekselleşerek devamlılık arz eder; bazıları da toplumların değişim sürecine paralel olarak zamanla ortadan kalkar.

Köklü bir geçmişe sahip olan Âşık tarzı şiir geleneği, icra edildiği dönemde halka halk diliyle seslenerek onların yaşamına ait çeşitli konuları terennüm etmiştir. Dolayısıyla bu geleneğe ait şiirlerde, halkın yaşamına ait unsurlardan inançları ve bunlarla ilgili uygulamaları tespit etmek mümkündür. Geleneğine yansımış şekliyle bu kültür değerleri zenginlik taşımaktadır. Aynı zamanda kalıcılığın sağlanması açısından bu geleneğin önemli bir fonksiyon üstlendiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Âşıklık Geleneği, Kültür, Halk İnanç ve Ritüelleri, Kalıcılık.

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili Öğretmeni.

Abstract

Culture, which is expressed as a life style of a nation, is a concept consisting of both material and spiritual values. Beliefs considered to be among the spiritual values and practices related to these occupy an important place in the social life of societies. Some beliefs and practices continue by becoming traditions while some disappear over time in parallel with the process of change.

Aşık style poetry tradition having a rooted- history told various matters about people's life with their own language. Therefore, it is possible to determine the beliefs from the elements of people's life and practices about them in the poems belonging to this tradition. These cultural values are regarded wealthy with its reflected forms. At the same time, it is possible to remark that this tradition took an important function for ensuring the permanence.

Key Words: The Minstrelsy Tradition, Culture, Folk Beliefs and Rituals, Permanence.

0. Giriş

Sözlü kültür ortamında icra edilen, cönklere kaydedilerek günümüze ulaştırılan ve temellerini İslâm öncesine dayandırdığımız “Âşık Tarzı Şiir Geleneği”nin hem biçim hem de içerik özellikleriyle Türk millî kültürünü yansıttığı söylenebilir. Bu gelenekte İslâm öncesine ait koşukların “koşma”, saguların ise “ağıt” biçiminde devam ettiğini; içerik olarak ise halk kültürüne ait unsurların İslâm öncesi ve sonrasında da terennüm edildiğini ifade etmek mümkündür. Bu geleneği temsil eden “âşıkların”, içinde yaşadıkları toplumun kültür unsurlarından bağımsız eser verdiği söylenemez. Âşıklar kendisini veya milletin duygu düşüncelerini aktarırken kültür malzemelerini bir araç olarak kullanırlar. Bu da kültür unsurlarının gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlar.

Toplumun gelenekleri, yaşayış biçimi, inançları, dünya görüşü ve çeşitli nitelikleri kelimeler vasıtasıyla dilde varlıklarını devam ettirirler. Âşıklar da bu kelimeleri kullanarak kültür unsurlarını yaşatmış olurlar. Âşıkların şiirleri bu açıdan incelendiğinde araştırmacılara çok değerli bilgiler vermekte, inanç ve ritüellerle ilgili çeşitli ipuçları sunmaktadır.

Kültür unsurları olarak görülen inançlar ve ritüeller, bir toplumun sosyal hayatında önemli yer işgal ederler. İnançları, insanın insanlarla, diğer canlılarla, doğayla ve çeşitli durumlarla ilgili kanaatlerinin sözel ifadesi olarak tanımlamak mümkündür. Bu sözel ifadelerin gösterim/ayın içerisinde bir bütünlük arz edecek şekilde ifade edilmesi ise ritüel olarak adlandırılır. Roy A. Rappaport, ritüellerin bünyesinde çeşitli mesajları barındırdığını,

onu meydana getiren ifade ve hareketlerin birlik içerisinde sahnelenmesi gerektiğini ve kutsallığından kaynaklanan bir değişmezliği olduğunu belirtir. (2006: 299-308) Bu özellikler dikkate alındığında inanç ve ritüellerin devamlılığı ile kültürün devamlılığı arasında bir bağ kurmak mümkündür. Ancak bizim burada inanç olarak ifade ettiğimiz olgunun içeriğini daha çok “Toplum tarafından kabul edilmiş ilahî bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan, itibar gören ve nesilden nesle (sözlü gelenek yoluyla) aktarılan itikatlar ve inanmalar (Şişman, 2000: 472)” olarak tanımlanan halk inançları oluşturmaktadır.

1. Âşıklarla İlgili İnanışlar

“Âşık” kavramı, 17. yüzyıldan itibaren Âşık Tarzı Şiir Geleneği’ni icra eden kişiler için kullanılmaktadır. Geleneği yaşatmada belirli bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olan bu kişiler, kendileri ile ilgili bazı inanışları da dile getirmişlerdir. Günümüzde de âşıklara kötülük yapanların çeşitli felaketlerle karşılaşacağına inanılır. Fakat bu inanış kelimenin günlük kullanımıyla ilgilidir. Kuloğlu, âşıkları ağlatanların gülmeyeceğini, çünkü onların âhının yerde kalmayacağını şu dördlüğünde dile getirir:

Âşıkın ağlatan gülmez
Âşık âhı yerde kalmaz
Eyilerde kemlik olmaz
Dedikleri gerçek imiş
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 346)

2. Baykuşun Uğursuzluk Getirmesi

Baykuşun viranelerde bulunduğundan hareketle uğursuzluk getireceği inanışının, günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de varlığı bilinmekteydi. Saz şiirinde baykuşla ilgili birçok dördlük tespit ettik. Bu dördlüklerde baykuş, baca üstünde ötüp uğursuzluk habercisi olması, viranelere konması ve kısmetinin ayağına gelmesi bakımından dile getirilmiştir. Karacaoğlu, baykuşun uğursuzluk getireceğini göz önüne alarak, onun ötmesini beddua olarak kullanmaktadır (Sakaoğlu, 2004: 436). Şu dördlüğünde ise baykuşun gitmesini, uğursuzluğun gitmesi, talihin iyiye dönmesi anlamında kullanılmaktadır:

Koyuversin gitsin sefil baykuşu
Durmuyor akıyor gözümün yaşı
Kadir kıymat bilmez imiş her kişi
Kadirli kıymatlı ile gidelim

Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 496)

Karacaoğlan, baykuşun mekânının viraneler olduğunu dile getirir (Sakaoğlu, 2004: 604, 630). Bir dörtlüğünde mezar taşında baykuşların öteceğini ifade ederken, aşağıda ise bacanın üzerinde ötmesini beddua niyetiyle kullanmaktadır. Baykuşlar evlerde bacalara konarlar. Şairin bunu dile getirmesi, gözlem gücünün zenginliğini yansıtmaktadır:

Bacasın üstünde baykuşlar öte

Kapusun önünde çalılar bite

Ben de kargış vermem ocağın yana

Daha derdim az diyesin ak gelin

Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 548)

Baykuş bir kimsenin mezarının başında öterse, o kişinin günahının çok olduğuna inanılır. Kuloğlu aşağıda bu inancı dile getirmektedir:

Kuloğlu der, az yaşında

Günahım çoktur başımda

Baykuş mezarın başında

Figan eder, öter bir gün

Kuloğlu (Öztelli, 1974: 343)

Gevherî (Elçin, 1998: 190, 387), Ercişli Emrah (Saraçoğlu, 1999: 157) ve Erzurumlu Emrah (Ural, 1984: 66) şiirlerinde “baykuş” ve “virane” kelimelerini bir arada kullanırlar. Kendisini bülbül olarak gören Âşık Ömer, bülbüllerin viranede baykuş olduğu için ötmemesini, ah etmeyeceğini anlatmak için kullanmaktadır:

Baykuşun kendisi virandan gitmez

Viran olan yerde bülbüller ötmez

Ömer sevdiğinden bir gün ah etmez

Geçer bu günler yüz yâre çevrilir

Âşık Ömer (Köprülü, 1962: 287)

Türk toplumu arasında baykuşların rızkının ayağına geldiğine inanılır. Hatta günümüzde de kullanılan “Baykuşun kısmeti ayağına gelir” atasözü bu inanın bir yansımasıdır. Seyranî, rızkın insanları bulacağını, baykuşun kısmetinin ayağına gelmesi örneğiyle anlatır:

Nazar eyle otlu sulu koyağa

Çiçekler boyanmış elvan boyaga
Tevekkel ol baykuş gibi ayağa
Gelir kısmat olan pay gide gide
Seyranî (Kasır, 1984: 85)

3. Burçlar

Burç ilmi, yıldızlar ilminde önemli bir yer tutan gayb ilmidir. İnsanların çoğu bu ilme inanır. Buna göre güneş, dünyanın çevresindeki dönüşünü on iki eşit parçadan geçerek tamamlamaktadır. Her parçaya, o parçanın içindeki takım yıldızlarının isimlerine göre adlar verilmiştir. Bu ilme göre, her insanın bir yıldızı vardır ve insan onun tesiri altındadır. Bu yıldız, insanın doğduğu zaman güneşin içinde bulunduğu burçta bulunur. Yıldızlar insanların duyguları, sağlıkları ve huyları üzerinde etkili olurlar. İnsanlar burçların özelliklerini yansıtır. On iki burç vardır ve burçlar nevrüz ile başlar. Bu ilmin esasını yedi yıldız ve on iki burç oluşturur (Pala, 1999: 74-75, 207).

Karacaoğlu, burç olan terazi ile mahşerdeki mizan terazisini aşağıda bir arada kullanmıştır:

Gökte yıldızların önü **Terazi**
Ülker ile aşar gider birazı
Yarın mahşerde de sorarlar bizi
Hak mizan **terâzi** kurulur bir gün
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 569)

Âşık Ömer, aşağıda burçların temelini oluşturan yedi yıldızdan bahsetmektedir:

Yılda bir kerre kamuyu devreder ol mürğ-i can
Yedi yıldız hem yigirmi dört menâzil âşîyan
Aya âşıktır alup destine altun şem'edan
İştîyâkından gezer çerhi kalenderdir güneş
Âşık Ömer (Ergun, t.y.: 351)

Ülker yıldızı, yedi yıldızdan oluşan, boğa burcunda bulunan bir takımdır. Dadaloğlu, Ülker yıldızının yedi yıldızdan mürekkep olduğunu şu dörtlüğünde dile getirir:

Yeğin ekinin firezi

Takım koymuşlar Kirez'i
Yedi Ülker üç terezi
Salın ağ yâr görünür mü
Dadaloğlu (Görkem, 2006: 149)

Neşe Can, eskiden Müşteri (Jüpiter) ve Zühre (Venüs) yıldızlarının uğurlu iki gezegen olarak kabul edildiğini, Müşteri'ye en büyük talih yıldızı, Zühre'ye en küçük talih yıldızı adları verildiğini ifade eder. (2005: 121) Ayrıca burçlarla ilgili şunları aktarır:

“Esasını yedi gezegen ile on iki burcun oluşturduğu eski astroloji ilmi hakkında yazılan kitaplarda ise astrologlar Güneş'i göğün sultanı olarak kabul etmişler, diğer gezegenlere de bu sultanın maiyetinde birer görev yüklemişlerdir. Buna göre Zühre gezegeni Güneş'in çalgıcısıdır. Aynı zamanda hizmetkarlar, kadınlar, çalgıcılar, işretce eğlenceye düşkün olanlar, Zühre'ye mensuptur.” (2005: 119-120)

Zühre, Venüs gezegenidir ve bu yıldızın etkisi altındaki burçlarda doğanlar güzel ve zarif olurlar. Bu yüzden Seyranî, aşk rüzgarının bu burçtan geldiğini ifade eder:

Ka'r-ı dilden cûşeder ummânım Allah aşkına
Arş-ı âlâya çıkar efgânım Allah aşkına
Bâd-ı aşkın Zühre burcundan eser leyl u nehar
Savurur ömrümdeki hermânım Allah aşkına
Seyranî (Kasır, 1984: 251)

4. Büyü, Sihir ve Tılsım

Büyünün yazı, şekil ve çeşitli eylemlerle yapılacağını dile getiren Bekir Şişman, büyüün tanımını şöyle yapmaktadır: “Büyü, bazı güçler kullanarak olağanüstü neticeler elde etmek, gizli ve esrarengiz olanı açmak, bilinmeyeni öğrenmek, insanı istenilen yönde etkilemek maksadıyla başvurulmuş davranış ve eylem olarak tarif edilebilir.” (1994: 82)

Sevgilinin saçını kullanarak âşığı büyülediğini dile getiren Gevherî, bununla yetinmeyip kendisine sihirli sözler okuduğunu söyler. Bu mısralardan hareketle, o dönemlerde insanları büyülemek için birtakım sözlerin kullanıldığı yargısına varabiliriz:

Âşıka zülfünle efsun idersin
Teshîrnâme okur meftun idersin

Garib Gevherî'yi Mecnun idersin
Nâz ile tebessüm ittüğün demde
Gevherî (Elçin, 1998: 42)

Âşığı öldürmek için sihir ve efsun okumasına gerek olmadığını söyleyen Gevherî, aşağıdaki dörtlüğünde dilberin kendisine yüz vermemesini, onun efsun edilmesine bağlamaktadır. Âşıkları birbirinden soğutmak ve aralarını açmak için yapılan birtakım büyülerin günümüzde dahi rağbet gördüğünü söylemek mümkündür:

Efsun mu ettiler ol yâre n'oldu
Yoksa birkaç yeni âşık mı buldu
İncindi mi yoksa tenbih mi oldu
Küstü dilber küstü nice olur hâlim
Gevherî (Elçin, 1998: 202)

Aşk yolunda malını ve canını verdiğinden bahseden Emrah, çeşitli esmalar, yani dualar okuduğu için perilerin sihrinin kendisini etkilemeyeceğini söyler. Buradaki sihir ise âşığı aşk yolundan vazgeçirmek amacıyla yapılmaktadır:

Bu yolda varımı taksim eyledim
Canımı istedi teslim eyledim
Nice yüz bin esma ta'lîm eyledim
Bizlere o perî teshir olunmaz
Erzurumlu Emrah (Ural, 1984: 150)

5. Cin ve Peri Çarpması

İnsanların cin veya peri çarpması sonucu hasta olduğuna dair inanışlar günümüzde dahi devam etmektedir. Kendisini zayıf ve hasta olarak gören Âşık Ömer, hastalığının sebebi olarak insanları suçlamadığını söyler. Bunun sebebinin cin veya peri çarpması olabileceğini şöyle ifade etmektedir:

Ömer gayet zaîf ü derdimend u haste oldum ben
Bana **cinnî ulaştı yâ perî** insâne suç bulmam
Âşık Ömer (Ergun, t.y.: 102)

Bayburtlu Zihni, bazı insanların hastalığının sebebinin cin veya peri çarpması olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Komşular cem olup geldi her biri
Gördüler Bayrakdar yatar serseri
Kimi cin çarpmış der kimisi peri
Kimi sağlığından kesti gümanı
Bayburtlu Zihni (Baba, 2009: 94)

6. Doğumla İlgili İnanışlar

Anne karnındaki çocuğun azalarını meleğin, yüzünü ise Allah'ın yaptığına inanılır. Toplumumuzda yüze küfretmenin günah olduğuna inanılmasının sebeplerini de burada aramak gerekir:

Demişler **azayı firiştah düzer**
Velâkin **suretin Hak düzer yazar**
Anın için niceler eyler nazar
Esrar bir birile imtihan olur
Talibî (Kaya, 2004: 326)

Meninin anne rahminde kırk gün köpük olarak kaldığına inanıldığını Ruhî şu dörtlüğünde dile getirir:

Bir katre menidir sulb-ı pederde
Kırk gün köpük yatar rahm-i maderde
Altmış gün sureti bulur bir perde
Feyz-Hak hayat-ı cavidan olur
Ruhî (Kaya, 2004: 296)

Talibî bu ayda ruh verilip cismine can geldiğini (Kaya, 2004: 327) ifade ederler. İrfanî ise dört aylıkken anne karnında uyandığını şöyle ifade eder:

Üç ayımda silkünüben deprendim
Dört ayımda yatar iken uyandım
Altı ayda mugammeye bağlandım
Gövdem her yanına düştü nişâne
İrfanî (Kaya, 2004: 204)

Çocuğun anne karnında geçirdiği dönem, kırk günü içine alan bölmelerle ifade edilir. Buna göre yedi kırk, iki yüz seksen gün yapar ki bu da dokuz ay on güne tekabül etmektedir. Şair Taki yaşnâmesinde, doğum öncesindeki bu bölmeler ve özelliklerini şu dörtlüklerinde dile getirir:

Kırh gün kaldı o katreler kuruldu
İki kırhımda rengim teğayür oldu
Üç kırhımda bana melek buyruldu
Dört kırhımda kan idim, kaltağa geldim

Beş kırha yetende verildi canım
Damar sünük ilik etdi üryanım
Altı kırhta zuhur etti sübhanım
Yedi kırhta kökten budağa geldim
Taki (Kaya, 2004: 321)

Karacaoğlu, aşağıdaki dörtlüğünde “yedi derya”dan bahsetmektedir. Bu ifade, yukarıda açıkladığımız anne karnında geçirilen kırklı bölmeyi ifade etmektedir:

Anamın karnında ben neler gördüm
Yedi derya geçtim ummana daldım
Dokuz aylık yoldan sefere geldim
Bir kapısız hana indirdin beni
Karacaoğlu (Kaya, 2004: 215)

7. Fal

İnsanların gelecekte yaşayacakları olaylar ve kısmetleri ile ilgili merak ettikleri hususları öğrenmek amacıyla çeşitli yollara başvurmalarına fala bakmak adı verilir. “Çeşitli araçlar kullanılarak ve birtakım işaretler yorumlanarak, gelecekle ilgili tahminlerde bulunmak ‘fal bakmak’, söz konusu tahminler de ‘fal’ olarak adlandırılmaktadır.” (Temizkan, 2007: 70) Eskiden bu konu bir ilim olarak değerlendirilmiş ve bu işin inceliklerini anlatan “falnâme” adında kitaplar kaleme alınmıştır (Özkan, 2007: 404).

İslam dinine göre, fala bakmak haram kabul edilir. Kur’an-ı Kerim’de fal oklarıyla kısmet aramanın haram olduğu ifade edilmiştir.¹ Buna rağmen Osmanlı döneminde fala bakmanın yaygın olduğunu

¹ Mâide Suresi 3. Ayet: “Şunlar size haram edilmiştir:... ve fal oklarıyla kısmet aramanız.”

söylemek mümkündür. Ali Fuat Bilkan, falın temelinde insanların gelecekle ilgili beklentilerinin ve yaptıkları işlere olan meraklarının etkili olduğunu, modern dünyada çok yaygınlaştığını ve yıldız falı, el falı, kuş falı, kâğıt falı, kum falı, zar falı, beden falı, kitap falı, kahve falı gibi fal çeşitlerinin günümüzde de uygulandığını belirtmektedir (2010: 133).

Ayşe Duvarcı, Osmanlılarda falcılık görevinin müneccimler tarafından yerine getirildiğini, onların Osmanlı yönetim tabakasında da geniş fonksiyonlar üstlendiğini ve bu inanışın çeşitli şekillerde edebiyatımıza da yansıdığını dile getirmiştir. Fal inanışının günümüze kadar gelmesinde insanın geleceği bilme çabasının ve sıkıntılardan bir an önce kurtulma duygusunun etkili olduğunu; kitap, Kur'an, kur'a ve remil gibi falların Türk toplumunda İslam kültürünün etkisiyle görüldüğünü belirtmektedir. (1993: 117) Saz şiirinde sıkça karşılaştığımız fal inanışı "kur'a etmek, fal atmak, fal açmak, kitaba bakmak ve remil atmak" gibi ifadelerle anlatılmaktadır. Türk toplumunda görülen fal çeşitlerinden biri kur'a falıdır. Bunu Ayşe Duvarcı şu şekilde açıklamaktadır:

"Bu fal, tavlâ zarına benzeyen, her yüzünde muhtelif harfler bulunan kur'a taşlarının atılması ile yapıldığı gibi, bir kâğıt üzerine yapılmış noktalar ve bunların meydana getirdiği şekillere bakarak da uygulanabilir. Kur'a taşının yüzündeki harflerin özel manalarına göre niyet hakkında fikir yürütülür." (1993: 32)

Sevgilinin gamzesini oka benzeten ve bu oklarla kur'a falı atmakta olduğunu söyleyen Gevherî, onun falının iyi çıktığından bahsetmektedir:

Sevmez üftâdenin hiç.....
Vâizler beğendi re'y-i tedbîrin
Kur'a idüp atar gamzesi tîrin
Tâli kuvvetli **falı** bir hoşça
Gevherî (Elçin, 1998: 27)

Saz şairlerinin şiirlerinde karşılaştığımız diğer bir fal çeşidi de kitap falıdır. Bu falda çeşitli kitaplar kullanılmaktadır. "Bu kitaplar da Hâfız Divanı, Mesnevî-i Şerif, Fuzulî Divanı ve Kur'an-ı Kerîm'dir." (Temizkan, 2007:70) Mehmet Zeki Pakalın, bunların yanında Sadi'nin Gülistan'ı, Yunus Emre'nin ve Niyazî Mısırî'nin Divân'larının da fal açılan kitaplardan olduğunu belirtir (1993/III: 434). Ali Fuat Bilkan, kitap falı ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

"'Tefeül', sözlük anlamıyla 'fal açma', 'fala bakma', 'uğur sayma', 'hayra yorma' anlamlarındadır. Edebî bir kavram olarak tefeül, özellikle kitap falı olarak bilinir. Kutsal kitapların, tanınmış şairlerin divanlarının

veya dinî, tasavvufî eserlerin bir niyet veya dilek tutularak rastgele açılması neticesinde, ilk göze çarpan ifadelerin okunarak yorumlanması, ‘tefeül, tefeül etmek’ olarak tanımlanmıştır.” (2010: 133)

Abdülaziz Bey, kitap falı olarak adlandırılan tefe’ül etmenin şu şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir:

“Evlenme, yola çıkma, uzun seyahat, birinin kızını istemesi halinde verip vermeme ya da bir işe teşebbüs edip etmeme gibi önemli işlerde hangisinin hayırlı olacağı hususunda tefe’ül etmek,yani manevi yönden bir mana çıkartarak bir karara varmak isteyen kimse abdest aldıktan sonra Allah’ın huzuruna yönelir, Mushaf-ı Şerif’i eline alır, hayır ve şerden hangisini tespit etmek istiyorsa Mushaf-ı Şerif’in rasgele bir sayfasını açar, sağ taraftan baştan üç satır okur ve “mana-yı şerife’ye göre bir netice çıkarmaya çalışır, o işe dair deliller bulur, ona göre hareket eder. Mushaf-ı Şerif ile olduğu gibi Mesnevî-i Şerif’le de aynı şekilde tefe’ül edilirdi.” (2002: 364)

Gevherî bir dörtlüğünde bahtını öğrenmek için aşkın kitabından fal açtığını dile getirir (Elçin, 1998: 501).Gurbette bulunan Karacaoğlan ise, yakında silaya kavuşacağını, kitap falında yolların çıkmasıyla anlatmaktadır:

Kavim kardaş bir araya derildi
Güzel dilber oldum deyi yerindi
Kitaba baktım ki yollar göründü
Gel oldu gidelim bizim ellere
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 412)

Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 563) ve Ruhsatî (Kaya, 1999: 91) dörtlüklerinde “fal atmak” ifadelerini kullanırlar. Âşık Ömer (Ergun, t.y.: 212) ve Sümmânî (Erkal, 2007: 188) gibi “fal açmak” ifadesini kullanan Ruhsatî, falında sevgilinin çıkmadığını söyler:

Ruhsatî der ben de serden geçerim
Kırıldı kanadım nasıl uçarım
Her sa’at başında bir **fal açarım**
Önü sonu gelmez fallarım yare
Ruhsatî (Kaya, 1999: 140)

Ayşe Duvarcı remil falının bazı şekillerden hareket ederek mana çıkarmak olduğunu söyler. Ayrıca bu falda şekillerin kum üzerine çizilerek yapıldığı için kum anlamına gelen “remil” adıyla adlandırıldığını, bu falın temelinin kum üzerine çizilen nokta ve çizgilere dayandığını belirtir. (1993:

32-33) Abdülaziz Bey, remil falının şu şekilde yapıldığını anlatır: “Bir kâğıda ya da kolay olsun diye bir tahtaya kum konur, üzerine rasgele dört sıra nokta atılır. Noktalar ikişer ikişer birbirleriyle çizgi çizerek birleştirilir. Her sıranın sonunda açıkta tek nokta kalırsa bir tarafa bir işaret konur, açıkta nokta kalmamışsa bu sefer bir çizgi çizilerek belirtilir. Böylece bütün noktalar birleştirildikten sonra ortaya çıkan şekle göre remil usulünce anlam çıkartılırdı.” (2002: 368).

Remil falında fal açan kimseye remmal adı verilir. Ruhsatî, remil ilmini bilen kimseye talihini sorduğunu, bahtı kara ve talihi kötü olduğu için sevdiğinden ayrıldığını şu dörtlüğünde dile getirir:

Tali'im yönelttim **ilm-i remmale**
Bu sevda sineme ocak eyledi
Bilmem bahtım kara talihim mi kem
Sevdiğim arayı uzak eyledi
Ruhsatî (Kaya, 1999: 165)

Dadaloğlu bir dörtlüğünde remil atmak ifadesini kullanır (Görkem, 2006: 421). Ruhsatî ise, bahtını öğrenmek için remil attığını, fakat falının olumsuz olduğunu hep sıfır şeklinde şekillerin çıkması ile anlatmaktadır:

Bahtıma bir remil attım
Baktım ki hep sıfır sıfır
Sevdiğim o kızı gördüm
Dönüyor kıfır kıfır
Ruhsatî (Kaya, 1999: 369)

8. Felek

Felek kelimesi saz şairlerinin şiirlerinde “baht, talih, kader” ile “dünya, âlem” anlamlarında kullanılır. Karacaoğlu aşağıdaki dörtlükte felekle savaşmamayı, kadere rıza gösterilmesi anlamında kullanmaktadır:

Savaşma Karaca Oğlu **felekle**
Gonca düşmez âşıklara dilekle
Gelin kızlar yayık yayar bilekle
Sallanıyor gümüş halhal kolunda
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 384)

Dünyayı dokuz felek çevreler. Yedi felek, yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte ay bulunur. Diğerleri sırasıyla Utarid, Zühre, Şems (Güneş), Merih, Müşteri ve Zühâl'dir. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar

feleğidir. Dokuzuncu ise bütün felekleri kapsayan atlas feleğidir. Sekizinci felek Kürsî, dokuzuncusu Arş olarak da isimlendirilir. Sekiz felek batıdan doğuya dönerken, Atlas feleği bunların tersine doğudan batıya doğru döner. Bu dönüş esnasında diğerlerini de kendi istikametinde dönmeleri için zorlar. Bu sekiz felek zorlanınca insanların talihlerini etkileyen değişken durumlar ortaya çıkar. (Pala, 1999: 136) Saz şairlerinin şiirlerinde de karşılaştığımız felekler üzerine şikayetin sebebi budur. Bir dörtlüğünde feleğin çarkından söz eden Kuloğlu (Öztelli, 1974: 306), diğer dörtlüğünde feleğin çarkının tersine dönmesini talihin değişmesi anlamında kullanmaktadır:

Ardımca gelen sevgili telekler
Tersine devretti çarh-ı felekler
Yeniçeri, sipahiler, solaklar
Önümce yürüyen kullar elvedâ
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 283)

Seyranî, dünyanın dönen çarkını anlatmak için “çarh-ı gerdûn” tamlamasını kullanır ve onunla başa çıkılamayacağını belirtir (Kasır, 1984: 80). Feleği cellat gibi tasavvur eden Kuloğlu, onun kemendinin bağından zor durumlara düştüğünü söyleyerek içinde bulunduğu sıkıntılı durumları anlatmaktadır:

Üstüme uğrattı felek gücünü
Gayet zebun oldum bend-i kemandan
Nedir kabahatim, bilmem suçumu
Serim halâs olmaz oldu dumandan
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 285)

Feleklerin kat kat oluşundan dolayı onu bir çarka benzeten şairler, bu dörtlüklerde feleği kader anlamlarında kullanmışlardır. Gevherî'nin şiirlerinde bu ifade ile sıkça karşılaşmaktayız (Köprülü, 1962: 90, 203, 210, 230). Mert insanların kötü durumlara düşmesinin sebebini felekte gören Erzurumlu Emrah, onun çarkının dişlerinin kırılmasını ifade etmektedir:

Emrahî beyhude sanma emeğin
Elbette dergâha geçer dileğin
Kırılın dişleri çerh-i feleğin
Nice hor eylemiş merdâneleri
Erzurumlu Emrah (Ural, 1984: 81)

Felekle önceden mücadele ettiğini, fakat artık mücadele edemeyeceğini ona “ok atıp yayını asmak” ile anlatan Sümmânî, çaresizliğini ve ümitsizliğini şöyle ortaya koyar:

Der Sümmânî yoktur bir sadık dostum
Feleğe ok attım yayımı astım
Yağmur ile yağdım yel ile estim
Yanan yüreğime kar bulamadım
Sümmânî (Erkal, 2007: 219)

9. Hızır-İlyas ve Ab-ı Hayat İnancı

Hızır, ab-ı hayatı içerek ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan, peygamber veya velî olduğu konusunda çeşitli rivayetler bulunan, halk inanışında eskiden olduğu gibi bugün de büyük bir yere sahip şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'de Musa peygamber ile olan kıssası anlatılır. Hızır'ın darda kalanların imdadına yetiştiğine inanılır. Bu yüzden toplumumuzda “Kul bunalmayınca Hızır yetişmez”, “Hızır gibi yetişmek” (Pala, 1999: 183) ve “Hızır Acil Servis” gibi kalıplaşmış sözlere rastlamak mümkündür. Hakkında pek çok dini ve mitolojik rivayet bulunan Hızır'ın halk ve mutasavvıflar arasında ölümsüz olduğuna inanılır (Aras, 2002: 40). Enver Aras, İlyas aleyhisselâmın Kur'an'da adı geçen peygamberlerden olduğunu ve İsrailoğullarının puta tapmalarına engel olması amacıyla gönderildiğini ifade eder (2002: 42).

Ayrıca Türk halkı arasında Hızır'ın, iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandırdığına inanıldığını vurgulayarak (2002: 43), bu konu ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “Türk halk inanışında Hızır, yeşil veya beyaz elbiseli, boz ya da kıratlı, yüzü bazen açık, bazen örtülü, elinde mızrağı veya kamçısı olan bir süvari şeklinde düşünülmüş ve her kılıkta, her yaşta görünebilen biri olarak tasavvur edilmiştir. Yani, Türk inanışında genellikle ‘atlı Hızır tipi’ vardır.” (2002: 44).

Hızır'ın, tasavvufi anlayışta dervişe mürşitlik etme, velâyet mertebesine erdirmeye, tasavvufi sırları öğretme, gerçekleri ortaya çıkarma ve zor durumlarda imdada yetişme; halk inançlarında ise zor durumlarda kalana yardım etme, iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandırma, bereket ve bolluğa kavuşturma ve savaşa katılma gibi fonksiyonları vardır. Hızır-İlyas, yani Hidrellez kutlamaları Osmanlı döneminde yaygın bir şekilde kutlanmaktaydı. Müslümanlar gezinti ve eğlence yerlerine çıkarak bu günü kutlardı. (Ocak, 1990: 148).

Hızır, Şehnâme’de de karşımıza çıkmaktadır. Bu destanda Hızır, İskender’in veziridir. İskenderle birlikte âb-ı hayatı aramaya giderler. Yolun ikileştiği bir noktada ayrı olarak aramaya başlarlar. Sonunda Hızır ölümsüzlük suyunu bulur ve ondan içerek ölümsüzleşir. (Şişman, Kuzubaş 2007: 101).

Saz şairlerinin şiirlerinde Hızır, zorda kalmışlara yardım etmesi, savaşımlara katılması, ölümsüzlük suyuna sahip olması, atıyla tasavvur edilmesi, halk arasında bilinmemesi gibi yönleriyle ele alınmıştır.

Karacaoğlu, Hızır’ın savaş meydanlarında askerlerin imdadına yetişmesinden bahsetmektedir (Sakaoğlu, 2004: 617). Yine zorda kalanlara yardım ettiği inancından hareketle Hızır’ın, boz atıyla gelip savaşta askerlere yardımcı olacağını ifade etmektedir. Hızır’ın bindiği atın boz renkli olması, onun yardımcı niteliğe sahip ve olumsuzlukları gideren bir özelliği olduğunu ortaya koymaktadır. Seyfi Karabaş’ın “boz” rengin Türk kültüründeki anlamını ifade eden sözlerini özetlersek, bu durum daha iyi anlaşılmış olur: Türk kültüründe toplum içerisinde bir yanlış düzeltecek veya bir olumsuzluğu bertaraf edecek kişiler veya bunların sahibi olduğu şeyler karışık renklerle vasıflandırılmaktadır. Bu durum, bu renge sahip olanların diğerlerinden daha olgun ve üstün olduğunun göstergesidir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde bu renkler bu anlamda tutarlı olarak kullanılmıştır. Örneğin, bezirgânları kurtarıp babasının evine dönen Bamsı Beyrek için “boz oğlan” tabiri kullanılmıştır. Segrek ağabeyini kurtarmak için de ak-boz atlara binmiştir. (1996: 62-63) Bu açıklamalarımızı şu dörtlükle örnekleyebiliriz:

Şevketli efendim sultanım vezir
Altmış bin kılıçlı yanında hazır
Deryalar yüzünde boz atlı Hızır
Benliboz’a binmiş o da geliyor
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 616)

Karacaoğlu bir dörtlüğünde, Hızır yardım etse bile sevgilinin elde edilemeyeceğinden bahsetmektedir (Sakaoğlu, 2004: 649). Ercişli Emrah ise bir şiirinde Hızır’ın yardıma gelmesini istemektedir (Saraçoğlu, 1999: 139). Hızır’ın ab-ı hayatı içip ölümsüzlüğe ulaştığı inancını düşünen Âşık Şem’î, kendisinin yaralı olduğunu dile getirerek, susuz diline Hızır’ın ab-ı hayatı ulaştırmasını istemektedir:

Dâim ağyar ile işim savaştır
Yaralıyam kûy-i yâra dolaştır
Hızır bana âb-ı hayat ulaştır
Kûşe-i vahdette teşne dilim ben
Âşık Şem'î (Halıcı, 1982: 63)

Ruhsatî, Hızır'ın halk içerisinde bilinmediği ve her an gelebileceği inancından hareketle herkesin Hızır olabileceği inancını şu mısralarda anlatmaktadır:

Bir kimse bir cevap dese imanım var kanarım
Kul içinde benden gayri âsi yoktur tanırım
Kimi görsen veliyullah yahut **Hızır** sanırım
Nefsimden başka kimseye âh ü zarım yoktur
Ruhsatî (Kaya, 1999: 218)

Âşık Pervane, Hızır'ın bastığı yerlerin yeşermesi inancını hatırlatarak, sevgilinin bastığı yerlerden çiçek çıktığını şu dörtlükte dile getirir:

Bakışın eğlence yeter
Kırpıkların cana batar
Yürüdükçe çiçek biter
Suna boylu yosma gelin
Pervane (Aksan, 1999: 65)

Hızır ile İlyas çoğu dörtlükte beraber anılmaktadır: Gevherî (Elçin, 1998: 423), Kul Mehmet (Eren, 1952: 46), Ercişli Emrah (Saraçoğlu, 1999: 229) ve Sümmânî (Erkal, 2007: 161). Âşık Şem'î ise Hızır ve İlyas'ın savaşlara katılıp yaralı kullara merhem olduklarını şöyle anlatmaktadır:

Şehidan zümresi oldular hâzır
Cümlelerin ma'bûdu Yezdan-ı nâzır
Ordu ordu gezer **İlyas'la Hızır**
Yaralı kullara merhem berâber
Âşık Şem'î (Halıcı, 1982: 26)

Âb-ı hayat, içene ölümsüzlük verdiği inanan ve genellikle Hızır, İlyas ve İskender'le birlikte anılan tatlı suya verilen isimdir. Türkçe'de

bengisu kelimesi ile karşılığını bulur. Rivayete göre bu üç şahıs karanlıklar ülkesine âb-ı hayatı aramaya giderler. Hızır ile İlyas tesadüfen bu suyu bulurlar ve kana kana içerler. Ölümsüz olurlar. Durumu İskender'e haber verirler, fakat ölümsüzlük suyunu bir daha bulamazlar. (Pala, 1999: 12) Sevgilinin güzelliğini mübalağalı bir şekilde anlatan Gevherî, onun güzelliğinin sürekliliğini anlatmak için Hızır'ın ab-ı hayat içirmesinden bahsetmektedir:

Çektiğim cefâyı bilse acırdı
Sana Hızır âb-ı hayat mı içirdi
Korkarım cennetten Rıdvan kaçardı
Cemâlin cennetü'l me'vâya sığmaz
Gevherî (Elçin, 1998: 442)

10. İnsanla İlgili İnanışlar

İnsanların karakterlerinin ve davranışlarının her an değişebileceğini, bu yüzden onlara güvenilmemesi gerektiğini anlatmak amacıyla “İnsanoğlu çiğ süt emmiş” atasözü kullanılır. Bu sözün gerçek anlamı da doğrudur; zira burada kinaye sanatı söz konusudur. Karacaoğlan bu durumu “kötü, kursaksız/vefasız ve çiğ süt” ifadelerini tenasüp içerisinde kullanarak şöyle dile getirmiştir:

İnsanın kötüsü eylikten bilmez
Kursaksıza öğüt versen de almaz
İnsan çiğ süt emmiş itimâd olmaz
Kapıda hizmetkâr kulundan sakın
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 534)

Bir dördlüğünde iyilerde “ham süt” olmayacağını belirten Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 390), diğer bir dördlüğünde ham sütün kötülerde olduğunu dile getirir:

Yiğit yiğide yâr olur
Kötülerde ham süt olur
Kara gün ömrü az olur
Gamlanma gönül gamlanma
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 390)

İnsan karakterinde soyacekimin önemli olduğuna inanılır. Bunu Karacaoğlan “anadan atadan soy almak” ifadesi ile anlatır (Sakaoğlu, 2004: 383). Bu tür insanların nasihat dinlemeyeceğini, halden anlamayacağını ve

dostluklarının uzun sürmeyeceğini söyler. Âşık Şenlik ise, kötü soydan gelme durumunu ifade etmek amacıyla “sütü bozuk” deyimini kullanır. Bu insanlarla iletişim kurmanın zor olduğunu vurgular:

Asılsıza fırsat vermek ne hileyi şer imiş
Sütü bozuk kimselerle konuşması zor imiş
Sefil Şenlik korktu kaçtı deyenler de var
Hani görünmez gözüme diplere sinmiş dur
Âşık Şenlik (Aslan, 1992: 106)

Halk arasında köse ve kellerden zarar geleceğine inanılır. Bu yüzden bunlardan uzak durulması gerektiğini Ruhsatî şöyle anlatır:

Bazı **köseleri** saymazam hele
Sayılı fırtına başa pek belâ
Akıbet getirir işine hile
Aslı velet başı kelden ırak ol
Ruhsatî (Kaya, 1999: 226)

11. Ölümle İlgili İnanışlar

Dünya hayatının sonunu temsil eden ölüm, bilinmezliğinden dolayı insanoğlunun ilgisini çekmiştir. Saz şairleri de ölüm öncesi ve sonrası ile ilgili bazı halk inanışlarını şiirlerinde dile getirmişlerdir. Ruhun bedenden ayrılması, ölenin gözünün yumulmaması, kabir azabı, kemiklerin sızlaması, sırat köprüsünde ejderhaların bulunması, şefaathane ve zebani ile ilgili inanışları âşıkların şiirlerinde görmekteyiz. Karacaoğlan, gurbet elde ölen kimsenin gözünün yumulmadığını belirtir (Sakaoğlu, 2004: 504). Aynı duruma aşağıdaki şiirde de rastlamak mümkündür. Türk toplumunda gözü açık ölenlerin dünyada işlerinin bitmeyip dünyaya çok bağlandıkları şeklinde bir inanış vardır. Aşağıdaki şiirde bu bağlanma, sılaya ve sıladaki sevdiklerine karşı olmaktadır:

Gittim gurbet ele geri gelinmez
Kim ölüp de kim kaldığı bilinmez
Ölsem gurbet elde gözüm yumulmaz
Anam atam bir ağlarım yok benim
Karacaoğlan (Sakaoğlu, 2004: 499)

Külhan, hamamlarda su ısıtmaya yarayan büyük ocaklara verilen isimdir. Âşık Ömer, canın tırnaktan dize doğru çıkarken, insanın yüreğinin külhan gibi tutuşmaya başladığından bahseder:

Bir kez olunca ol emr-i Rahmânî
Sal adem mülküne ibn-i fülânî
Tırnaktan dizine çıkınca canı
Tutuşa yüreği mânend-i külhân
Âşık Ömer (Ergun, t.y.: 10)

Gevherî, sevgiliyi sarmadan ölürse mezarda kemiklerinin sızlayacağını belirtir. Burada kemiklerin sızlaması, dünyada isteyip de gerçekleştirilemeyen bir durumun varlığına işaret etmektedir:

Gevherî der ben de böyle kalursam
Adûlardan intikamım alursam
Yâr seni sarmadan ben de ölürsem
Sızılar kemiğim vallah mezarda
Gevherî (Elçin, 1998: 27)

Ruhun bedeni terk etmesi düşüncesi insanların hafızalarını meşgul etmiştir. Bu konuda değişik inanışları görmek mümkündür. Ruhsatî, canın/ruhun “dar paçadan çalı çeker gibi” çıkarıldığını dile getirir:

Münafığın ahretini yıkarlar
Mü’minin de tarıkına bakarlar
Dar paçadan çalı gibi çekerler
Cesedin içinde can da misafir
Ruhsatî (Kaya, 1999: 382)

Dadaloğlu, çok yaşayan insanların birilerine muhtaç hale geldiklerinden bahsederek, çok yaşamaktansa az fakat kimseye muhtaç olmadan, mutlu yaşamanın daha önemli olduğunu söyler (Okay, 1970: 147). Ayrıca haksız kazanç elde eden zalimlerin can vermesinin zor olduğu inanışını dile getirir:

Hakk’ın kelâmını okur âlimler
Kalktı şeriat da çöktü zulümler
Terlemeden mal kazanan zâlimler
Solumadan can vermesi zor imiş
Dadaloğlu (Görkem, 2006: 312)

Ruhsatî, mezarda cesedin yılan, akrep vb. zehirli hayvanlar tarafından yenildiği şeklinde bilinen halk inanışını aşağıdaki dörütlüğünde söyle dile getirmiştir:

Bu esrarı olmaz bilen
Pasın verir demez bilen
Kabrim içi dolu yılan
Çayan olur mu olmaz mı
Ruhsatî (Kaya 1999: 158)

Zebani, cehennemlikleri cehenneme atmakla görevli meleğin adıdır (Devellioğlu, 1997: 1173). Zebanilerle ilgili dini inanışlar saz şairlerinin şiirlerine de yansımıştır. Sümmânî, zebanilerin ahrette insanlara azap ettiklerinden bahsetmektedir (Erkal, 2007: 404). Seyranî zebaniyi, elinde kemendi bulunan bir cellat gibi tasavvur etmiştir (Yüksel, 1987: 66). Zahmî, Hakk'ın terazisinde günahlar ağır gelince insanların zebanilere teslim edildiğinden bahsetmektedir (Kaya, 2004: 361). Karacaoğlu'nın ironik bir tarzla yazdığı şiirden alınan aşağıdaki dörütlüğünde, kendisine beddua etmeyeceğini söylediği şahıs için zebanilerin belini kırmasından bahsetmektedir. Dolayısıyla zebanilerin ahrette insanları cezalandırmak gibi bir işlevinin olduğu inanışını dile getirmiş olmaktadır:

Bu Karac'Oğlu'nı sen ağlatırsın
Kadir Mevlâ'm her murada kadırsın
Her dem zebâniler belini kırsın
Her vurdukça iki eli var olsun
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 565)

12. Nazar

Bazı insanlarda var olduğuna inanılan ve olumsuz durumlara sebep olan bakışlardaki etkileyici güce nazar denir. Dünyada bazı toplumlarda olduğu gibi, Türk toplumunda da nazara ve bunun olumsuz/istenmeyen sonuçlar doğuracağına inanılır. Mavi gözlü insanların nazar etkisinin diğer insanlara göre daha fazla olduğu halk arasında yaygın olarak bilinmektedir. Şevkiye Kazan, nazar olayını anlatmak için "nazar değdi", "nazara geldi", "nazara uğradı"; nazarı değen kimse için "kem göz" ifadelerinin kullanıldığını belirtir (2005:167). Ayrıca bu konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Bir deyim olarak 'nazar değmesi', yaygın bir inanışı dile getirmektedir. Az çok herkeste olan, mavi gözlü kimselerde daha fazla bulunduğuna inanılan ve böyle kimselerin bakışlarından fırlayan zarar verici, çarpıcı ve öldürücü güç anlamındadır." (2005: 166).

Saz şairlerinin şiirlerinde nazarı anlatmak için “göz/nazar değmek”, “nazara uğratmak” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Şiirlerinde nazara uğratmak “göz değmek” ve “nazar olmak” ifadelerini kullanan Karacaoğlu(Sakaoğlu, 2004: 429/549/415), aşağıdaki dördlüğünde sevdiğine nazar değmemesi temennisinde bulunur:

Kaşların neden eğmişsin
Kız sana **nazar değmesin**
Ak göğsün çapraz düğmesin
İznin ile çöz ver bana
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 394)

Nazarı önlemek için nazarı değdiğine inanılan kişinin “maşallah” demesi gerekmektedir. Böylece nazarın olumsuz etkisinden kurtulmanın mümkün olduğuna inanılır. Karacaoğlu bu durumu şu dördlüğünde dile getirmektedir:

Maşallah deyin de değmesin nazar
Bilezik takmaya kolları güzel
Korkmaz karakuştan serbestçe gezer
Silkinir vadiye çıkar sabahtan
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 526)

Şevkiye Kazan, Anadolu’da nazardan zarar gören insanların kurşun döktürmek, sadaka vermek, tuzu başından çevirip ateşe atmak, okutup üfletmek, muska takmak gibi çeşitli sağaltma/korunma yollarına başvurduklarını belirtir (2005:170). Bekir Şişman, nazarın toplumumuza İslâmiyetle girmiş bir kavram olmadığını ve nesne ve varlıkları bakış yoluyla etkilemenin insanlık tarihi kadar eski olduğunu belirtir. Ayrıca İslâmiyetin nazardan korunma ve kurtılma yolunu gösterip nazarın muhtevasına açıklık getirdiğini kaydetmiştir (1994: 112).

Sihir ve büyüünün İslâm dünyasındaki şekli muskacılık ve üfürükçülüktür. Arapça “sayı, kopya” anlamlarına gelen “nüsha” sözcüğünden türetilen muska, üçgen şeklinde katlanmış ve içerisinde çeşitli ayet ve duaların yazıldığı kağıttır. Bunlar vücudun belden üst kısmında ve görünmeyecek yerlerde saklanır. (Turan, 1994: 155) Muska yazmak ifadesine saz şairlerinin şiirlerinde rastlamak mümkündür. Kömür gözlü olarak nitelediği sevdiğinin hasta olduğunu dile getiren Karacaoğlu,

onun için küçük muska yazdırmıştır. Bu muskayı sevdiğinin tel tel olup gerdanına dökülen siyah saçına takacaktır. Şair burada onun saçlarını, muskanın boyna takılacağı bir ip gibi tasavvur etmektedir:

Kömür gözlüm hasta olmuş
Bir **nuskacık** yaz ver bana
Siyah zülfü ak gerdana
Tel tel et de diz ver bana
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 394)

Ruhsatî, sevdiğine nazar değmemesi için bir muska yazdığını belirtir (Kaya, 1999: 142). Şu dörtlüğünde ise onun bu muskayı ak gerdanına takıp hediye olarak kabul etmesini istemektedir:

Şu benim işime key vuranları
Ya Rabbi cihanda derbeder eyle
Bir **nazar muskası** yazdım sevdiğim
Takıp ak gerdana bergüzer eyle
Ruhsatî (Kaya, 1999: 131)

Hamâil, muska demektir. Şiirlerde “hamaylı” şeklinde kullanılmaktadır. Gümüş veya meşinden yapılan bir mahfaza içine konularak boyuna takılır. Daha sonraları üçgen biçiminde olan, içine balmumu sürülmüş bezlere sarılmaya başlanmıştır. Bunların içine çeşitli rakamlar ve âyetler yazılırdı. (Pala, 1999: 168) “Arapça bir kelime olan ‘hamâil’, omuzdan çapraz asılan bağ (kılıç, nişan hamâili) anlamının yanı sıra göz değmesinden korunmak ya da halka güzel görünmek için hazırlanmış muskalara da denilir. Boyunda ‘muska’, kolda ‘pazubend’dir.” (Kazan, 2005:174)

Karacaoğlu bir dörtlüğünde sevgilinin gümüş hamaylı taktığını (Sakaoğlu, 2004: 614), diğerinde çift hamaylı takması gerektiğini (Sakaoğlu, 2004: 529), bir başka dörtlükte ise kendisinin hamaylı olup sevgilinin boynuna takılmayı istemektedir (Sakaoğlu, 2004: 553). Aşağıdaki dörtlükte nazar değmemesi için hamaylı takınılması gerektiğini ifade etmektedir:

Sen asla kötüyken eyleme pazar
Hamaylılar takın değmesin nazar
Ağca ceran gibi çölde ne gezer
Tülü maya gibi sallan gez gelin
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 553)

İskender Pala, Türklerde atlara da hamaylı takıldığından bahsetmektedir (1999: 168). Karacaoğlu, atının her iki tarafına hamaylı takılmasını şöyle anlatmaktadır:

Atıma bineyim edeyim sökün
Sağına soluna hamayıl takın
Ağyar Irak derler Kefendiz yakın
Gece Kefendiz’de yatalım atım
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 491)

13. Peri İnanışı

Cinlerin dişilerine peri adı verilir. Güzellikte üstün olduklarına inanılır. Büyü ile ortaya çıkarlar. Çeşmeler, pınarlar ve hamamlar perilerin mekanı olarak bilinir. Çeşitli görüşlere bürünebilirler ve insanları kendilerine âşık edebilirler. (Pala, 1999: 324) Bu yüzden saz şairlerinin şiirlerinde sevgili peri olarak nitelendirilmektedir. Karacaoğlu sevgiliye çeşitli dörtlüklerinde peri diye seslenmektedir (Sakaoğlu, 2004: 414, 529). Gevherî de kimi dörtlüklerinde sevgiliyi peri şeklinde nitelendirir (Köprülü, 1962: 220, 231; Elçin, 1998: 29). Bir dörtlüğünde perilerin uçmayı sevgiliden öğrenmesi gerektiğini belirten Âşık Ömer (Elçin, 1987: 29), aşağıdaki dörtlüğünde ise bir görünüp bir kaybolmasından dolayı onun peri veya melek olabileceğini anlatmak istemektedir:

Selâmet hırkasın giydim özüme
Mecnun sanır kulak tutan sözüme
Gâh görünür gâh görünmez gözüme
Melek midir perî midir nedir bu
Âşık Ömer (Elçin, 1987: 39)

14. Rüya Tabiri

İnsanların uyku halinde gerçek olmayan kişi, olay ve durumları görmelerine “rüya”; rüyaların sembolik anlamlarının ortaya konulup gerçeğe ilişkilendirilmesine ise “rüya tabiri” adı verilir. Rüyalar insanların iç dünyalarına ait olduğu için onları psikolojik olarak etkiler. Bu yüzden insanlar gördükleri rüyaların gerçeğe bağlantısını öğrenmek arzusu duyarlar. Rüyaları yorumlayan kişiler, o işin ehli olmalıdır. Çünkü insanlar, rüyaların nasıl yorumlanırsa o şekilde gerçekleşeceğine inanırlar. Saz şairlerinin şiirlerinde rüya kelimesi değil, “düş” kelimesi kullanılmaktadır. Kuloğlu bu durumu şu şekilde dile getirir:

Ansızın gelirse başına bir iş
Gördüğün düşleri ehline danış
Ey gönül, merdoğlu mertle konuş
Yüreğim korkmuştur benim yamandan
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 285)

Rüyaları tabir eden ehil kimselere eskiden mu'abbir adı verilirdi. Bir mu'abbirin özelliklerini Abdülaziz Bey şöyle anlatmaktadır:

“Böyle rüyalar için halk arasında ‘Esas mesele görmek değil, yorumlamaktır’ denir, rüyanın anlatılacağı muabbirin de hali ve özellikleri dikkate alınır. Bu kişilerin iyi halli, özü sözü doğru, inanç sahibi olmaları, rüyaların tabirlerini doğru yapabilmek için yalan ve riyadan uzak bulunmaları dikkat edilen hususlardır. Rüya anlatılan adama muabbir, muabbirin söylediği sözlere de tabir denir.” (2002: 365)

Rüyalar, özellikle olumsuz anlam taşıyanlar insanları psikolojik olarak etki altına alırlar. Kuloğlu, gördüğü düşün zuhur etmediğini söyleyerek bir anlamda rahatladığını ifade etmektedir (Öztelli, 1974: 314). Karacaoğlu ise gördüğü düşlerin beklediği gibi başına geldiğini ifade ederek rüyanın insan üzerindeki etkisini açığa vurmaktadır:

Turnalar katarla havada kışlar
Bak başıma geldi gördüğüm düşler
Size derim size yâren yoldaşlar
Kavli yalan dostu sevmeli değil
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 477)

Rüyaların içeriği ne olursa olsun, nasıl yorumlanırsa öyle gerçekleşeceğine inanıldığı için genellikle olumlu yönde/hayra yormanın uygun olacağına inanılır. Kara Hamza, gördüğü kara düşleri hayra yormaktan bahseder (Köprülü, 1962: 516). Bir dörtlüğünde düş yormayı dile getiren Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 429), aşağıdaki dörtlüğünde düşünü hayra yordugunu ifade etmektedir:

Karac'oğlu seni gördüm
Düşümü hayıra yordum
Bu gün güzellere sordum
Bencileyin kul olma mı
Karacaoğlu (Sakaoğlu, 2004: 422)

15. Yıldızlar ile İlgili İnanışlar

Yıldızlar burçlarla ilgilidir. İnsanların davranışlarında etkili olduğuna, her insanın gökyüzünde bir yıldızı bulunduğuna ve insanın ölümüyle bu yıldızın düştüğüne inanılır. Kuloğlu bunu, ecelinin gelmesi halinde kendi yıldızının düşeceği şeklinde belirtmektedir:

Ecelim yetişti, yıldızım düştü
Dostlarım ağladı, düşmanım güldü
Yapılan kadırgam deryada kaldı
Şu Malta'ya giden yollar elvedâ
Kuloğlu (Öztelli, 1974: 283)

Gökyüzünde insanların sahip oldukları yıldızların parlaklığı veya sönüklüğü onların talihlerini de etkilemektedir. Eğer insanın yıldızı parlaksa talihinin de parlak, sönükse talihinin de sönük olduğuna inanılır. Kuloğlu bu durumu "yıldızı düşük" ifadesi ile dile getirir ve burada talihsiz olduğunu ima etmek ister (Öztelli, 1974: 302). Gevheri gönlünün üzgün olduğunu yıldızının düşkünlüğü/düşüklüğü ile anlatmaktadır:

Bir çeşm-i fettana olmuşum meftun
Anın hasretiyle gözlerim pür-hun
Yıldızım düşkündür hâtırım mahzun
Yanımda dilberim elde cânım yok
Gevherî (Elçin, 1998: 143)

Âşık Ömer, yıldızı kötü olduğu için talihinin olmadığından bahseder (Ergun t.y.: 235). Aşağıda ise kevkebi/yıldızı güler yüzlü ve parlak olmadığı için başına felaketlerin geldiğinden söz etmektedir:

Dâd elinden felek dâdü şikâyet
Nedir başım üzre devr-i felâket
Bulurdu olmadık serim saadet
Eğer ki kevkebim hurrem olaydı
Âşık Ömer (Ergun t.y.: 41)

Gevherî tavırları ile kılık kıyafetinin uygun olmaması yanında, uğurlu ve kutlu bir yıldızı olmadığı için dilberin kendisini sevmeyeceğinden bahsetmektedir. Eğer yıldızı uğurlu olsaydı, talihi de uğurlu olmuş olacaktı:

El-insâf Gevherî kemter

Nice sevsin seni dilber
Ne bahtım bir sa'd ahter
Ne tavr-u ne kıyafet var
Gevherî (Köprülü, 1962: 235)

Evlilikte bekar kızla yuva kurulması gerektiğini ifade eden Sümmânî, dul kadınları yıldızı sararmış olarak görmektedir. Bu ifade "talihi iyi olmayan/talihi sonradan kötü olan" anlamlarında kullanılmaktadır:

Sümmânî sen kendin doğru ize düş
Âşık isen bir alışkın saza düş
Evlenmek istersen bekâr kıza düş
Yıldızı sararmış duldan uzak ol
Sümmânî (Erkal, 2007: 212)

16. Sonuç

Çalışmamızda Âşık Tarzı Şiir Geleneği'ne ait olan ve 17, 18 ve 19. yüzyıllarda ortaya konulan halk şiirleri incelenmiş, Osmanlı toplumunda var olan halk inanç ve ritüellerin bu şiirlere ne denli yansıdığı/yanıtıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bunların anlam evrenleri belirlenmeye çalışılarak, farklı kavram ve varlıklarla ilişkileri örnek dörtlüklerle verilmiştir. Böylece âşıkların duygu, düşünce ve his dünyalarını dinleyicilere aktarmada bu malzemeyi bir araç olarak kullandıkları görülmüştür. Buradan hareketle âşıkların, bilgi ve kültür taşıyıcılığı görevini layıkıyla yerine getirdiklerini söylemek mümkün olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ BEY (2002). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- AKSAN, Doğan (1999). *Halk Şiirimizin Gücü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ARAS, Enver (2002). "Türklerde Hıdrellez Geleneği", *Millî Folklor*, C.7, S.54, s.39-54.
- BABA, Mustafa Okan (2009). *Bayburtlu Zihni*, İstanbul. Heyamola Yayınları.
- BİLKAN, Ali Fuat (2010). "Tefeül İle Ad Verme Geleneği ve Emir Timur'un Adı", *Millî Folklor*, C.11, S.85, s.133-137.
- CAN, Neşe (2005). "Osmanlı Müziğinde Zühre", *Millî Folklor*, C.9, S.65, s.119-126.

- DEVELLİOĞLU, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- D'OHSSON, M. de Mouradja, t.y., 18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler, Çev. Zerhan Yüksel, y.y.y.: Tercüman Yayınları.
- DUVARCI, Ayşe (1993). *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser "Risâle-i Falnâme Li Ca'fer-i Sâdık" ve "Tefe'ülname"*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1987). *Âşık Ömer*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1998). *Gevherî Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet. Tarih Yok, *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, Yayın Yeri Yok, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
- ERKAL, Abdulkadir (2007). *Âşık Sümmânî*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- GÖRKEM, İsmail (2006). *Yeni Bilgiler Işığında/Dadaloğlu/ Bütün Şiirleri*, İstanbul: E Yayınları.
- HALICI, Feyzi (1982) *Âşık Şem'î Hayatı ve Şiirleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KARABAŞ, Seyfi (1996). *Dede Korkut'ta Renkler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KASIR, Hasan Ali (1984). *Seyranî*, İstanbul: Acar Matbaacılık.
- KAYA, Doğan (1999). *Âşık Ruhsatî*, Sivas: Sivas Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____ (2004). *Yaşnameler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAZAN, Şevkiye, 2005, "Klâsik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi", *Millî Folklor*, C.9, S.68, s. 166-179.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1962). *Türk Saz Şiirleri I-V*, Ankara: Milli Kültür Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1990). *İslâm-Türk İnaçlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- OKAY, Haşim Nezihi (1970). *Köroğlu ve Dadaloğlu*, İstanbul: May Yayınları.
- ÖZKAN, Ömer (2007). *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (1974). *Üç Kahraman Şair Köroğlu Dadaloğlu Kuloğlu*, Yayın Yeri Yok: Milliyet Yayınları.
- ÖZTÜRK, Abdülvehhap, t.y., *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli*, Ankara, Emek Ofset Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul: MEB Yayınları.
- PALA, İskender (1999). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- RAPPAPORT, Roy A., "Ritüel", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, C.1. (Haz.: M. Öcal Oğuz vd.), Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- SAKAOĞLU, Saim (2004). *Karaca Oğlan*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARAÇOĞLU, Ali (1999). *Ercişli Emrah*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞİŞMAN, Bekir (1994). "Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme", *OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- (2000). "Anadolu'da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma", *Türk Kültürü*, S. 448, s. 472-479

- _____ -Muhammet Kuzubaş (2007). *Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevî ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TEMİZKAN, Mehmet (2007). "Bir Kur'ân Falı", *Millî Folklor*, C.10, S.74, s.70-74.
- TURAN, Şerafettin (1994). *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- URAL, Orhan (1984). *Erzurumlu Emrah/Hayatı-Şiirleri*, İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım.